

دانشگاه باقر العلوم (ع)
(عبر دوفین... عبر الفصیح)

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: معارف، فلسفه و کلام اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

مبانی عقلی تناسخ ملکوتی در حکمت متعالیه

استاد راهنما:

دکتر علی شیروانی

استاد مشاور:

دکتر محمدمهدی گرجیان

نگارش:

معصومه شیخ الاسلامی

1391

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم بہ:

بہ چشمہ جوشان کوثر عصمت اللہ الکبریٰ، حضرت فاطمہ 3 کہ فیض حق در وجود مقدس ایشان جاری و نسل پیامبر اکرم 6 در
کوثر و جوشان استقراریافت.

تقدیر و تشکر

به امید عمل به حدیث نورانی «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» از تمامی اساتید بزرگوار که تا این مرحله از تحصیل مرا یاری نمودند، به ویژه حجج اسلام جناب آقای علی شیروانی و جناب آقای دکتر محمد مهدی کر جیان که در تدوین این رساله از راهنمایی های ایشان بهره مند شدم. همچنین از همسر مهربانم که در این زمینه تحمل زحمات زیادی شدند کمال تشکر و قدردانی را دارم.

چکیده

تناسخ اصطلاحی در فلسفه ، کلام و عرفان به معنای انتقال نفس از بدنی به بدن دیگر است که به دو نوع ملکی و ملکوتی تقسیم می شود. تناسخ ملکوتی عبارتند از؛ انتقال نفس از بدن دنیوی به بدن اخروی که متناسب با ملکاتی است که نفس در دنیا کسب کرده است . رساله ی حاضر در صدد بررسی و تبیین مبانی عقلانی این نوع تناسخ از دیدگاه حکمت متعالیه است. چنانکه از تعریف بر می آید در بحث تناسخ ملکوتی دو مسئله اساسی مطرح است؛ اول، کیفیت انتقال نفس از بدن دنیوی به بدن اخروی یا همان کیفیت تحقق تناسخ ملکوتی . مسئله ی دوم کیفیت شکل گیری بدن مثالی است که نفس به آن منتقل می شود درباره ی مسئله ی اول باید گفت مقصود از انتقال، در حقیقت، تحول جوهری نفس در مرتبه ی مثالی خود است، نه جدایی از بدن دنیوی و پیوستن به بدن اخروی. اصول عقلانی در تبیین این مسئله اصالت وجود ، تشکیک وجود، حرکت جوهری و قیام صدوری صور ادراکی به نفس است که در نتیجه آن می توان گفت ؛ آن بدن مثالی در برزخ یا در آخرت که نفس به آن تعلق می گیرد ساخته ی خود نفس و از منشآت نفس و قائم به اوست همانند قیام فعل به فاعلش و نیز چون تصرف در بدن ، تمام حقیقت و ماهیت نفس است ، نفسی که با بدن مادی ارتباطی تصرفی و تدبیری داشته با بدن مثالی، ارتباط ایجابی خواهد داشت. اما اینکه این بدن مثالی چگونه مطابق اعمال، نیت و مکتسبات وجودی فرد شکل می گیرد، مسئله ای است که با اصولی چون مجرد نفس در مرتبه خیال ، توانایی آن بر ساخت صور و ابدان ، اتحاد عاقل و معقول و امکان سیر نفس در عوالم سه گانه. قابل تبیین است . بر اساس اصل اتحاد عاقل و معقول ، تمامی مکتسبات انسان در زندگی دنیا اعم از علوم، نیت، عقاید، اعمال و ملکات با نفس او اتحاد یافته و موجب قبض، بسط یا اشتداد وجودی نفس می گردد و نحوه وجود آن را تعیین می کند. در دیدگاه صدرا همانگونه که وجود ذو مراتب است، نفس نیز سه مرتبه مادی ، مثالی و عقلی دارد که باتوجه به ترفع و تنزل خود با اختیار و عملکردش، در آن صقع وجودی حضور می یابد و احکام خاص آن رتبه را می پذیرد. تمامی قوایی که در مرتبه ی مادی نفس است در مراتب مثالی و عقلی با وجود جمعی و بسیط موجود است در نتیجه انسان در مرتبه مثالی و عقلی خود، دارای تمامی قوای جسمانی است که با صورت گری قوه ی خیال مطابق اعمال، ملکات و نیت خود در دار دنیا ساخته می شود و تغییر می یابد. این تغییر یا همان انتقال پیوسته و متصل نفس از نوعی به نوع دیگر همان تناسخ است که بارها در زندگی انسان اتفاق می افتد .

کلید واژه گان : تناسخ ، تناسخ ملکی، تناسخ ملکوتی، نفس، حکمت متعالیه، ملاصدرا

فهرست مطالب

1	فصل اول: کلیات.....
2	1-1 - بیان مسأله:.....
3	1-2 - اهمیت و فایده‌ی آن:.....
3	1-3 - سابقه تحقیق:.....
4	1-4 - اهداف تحقیق:.....
4	1-5 - سوالات اصلی.....
4	1-6 - سوالات فرعی.....
4	1-7 - فرضیه های تحقیق:.....
5	1-8 - پیش فرض های تحقیق:.....
5	1-9 - مفهوم شناسی.....
5	1-9-1 - تناسخ.....
5	1-9-1-1 - تناسخ در لغت:.....
6	1-9-1-2 - تناسخ در اصطلاح:.....
6	1-9-1-3 - تناسخ ملکی:.....
7	1-9-1-4 - تناسخ نزولی، صعودی و متشابه:.....
7	1-9-1-5 - نسخ، مسخ، فسخ، رسخ:.....
8	1-9-1-6 - تناسخ ملکوتی:.....
9	1-9-1-7 - مسخ باطن، مسخ باطن و ظاهر:.....
13	1-8-2 - نفس.....
13	1-8-2-1 - نفس در لغت:.....

- 1- 8- 2- 2- نفس در اصطلاح:..... 13
- 14 فصل دوم: تبیین مبانی عقلی تناسخ ملکوتی.....
- 1- 2- اصالت وجود..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1- 1- 2- توضیح محل نزاع..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 1- 2- معنای اعتباریت ماهیت..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 1- 2- اقسام حیثیات..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 1- 3- 1- اقسام حیث تقییدی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 1- 4- نظر صدرالمآلهین و پیروان او در باب اعتباریت..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 1- 5- اعتباریت انواع سه گانه ماهیت..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 1- 6- جمع بندی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 1- 7- براهین اصالت وجود..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 2- تشکیک در وجود..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 2- 1- توضیح محل نزاع..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 2- 2- بیان مدعا..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 2- 3- وحدت سنخی یا وحدت شخصی وجود..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 2- 4- برهان تشکیک در وجود..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 3- حرکت جوهری..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 3- 1- بیان تفاسیر مختلف از حرکت..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 3- 2- تبیین حقیقت حرکت..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 3- 3- بیان انواع حرکت..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2- 3- 4- اشکالات هریک از انواع حرکت..... **Error! Bookmark not defined.**

- 2-3-5- نکاتی در بیان حقیقت حرکت **Error! Bookmark not defined.**
- 2-3-6- برهان بر اثبات وجود حرکت در خارج **Error! Bookmark not defined.**
- 2-3-7- تبیین حرکت جوهری از دیدگاه صدرا **Error! Bookmark not defined.**
- 2-3-8- مشکل عدم بقای موضوع در حرکت جوهری **Error!**
Bookmark not defined.
- 2-3-9- مشکلات عدم پذیرش حرکت در جوهر **Error! Bookmark not defined.**
not defined.
- 2-3-10- برهانی در اثبات حرکت جوهری **Error! Bookmark not defined.**
defined.
- 2-4- حرکت جوهری نفس.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-4-1- انواع حرکت جوهری.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-4-2- تطبیق حرکت جوهری بر حرکت جوهری نفس **Error!**
Bookmark not defined.
- 2-4-3- حرکت در مجردات.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-4-4- دلیل نقلی حرکت در مجردات و نقد آن **Error! Bookmark not defined.**
defined.
- 2-4-5- معنای حرکت در نفس.....40 **Error! Bookmark not defined.**
- 2-5- اتحاد عقل و عاقل و معقول.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-5-1- توضیح محل نزاع.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-5-2- حقیقت علم.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-5-3- علم حصولی.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-5-3-1- حقیقت انطباق در علم حصولی **Error! Bookmark not defined.**
not defined.
- 2-5-4- حقیقت معلوم بالذات.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-5-5- منشاء تفاوت انواع ادراک.....**Error! Bookmark not defined.**

- 2-5-6- بیان توضیح مدعا.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2-5-7- کیفیت علم صورت به خویش **Error! Bookmark not defined.**
- 2-5-8- کیفیت علم نفس به صورت.. **Error! Bookmark not defined.**
- 2-5-9- بیان کیفیت اتحاد عاقل و معقول **Error! Bookmark not defined.**
- جمع بندی..... **Error! Bookmark not defined.**
- فصل سوم: ارتباط مبانی عقلی با بحث تناسخ ملکوتی نفس **Error! Bookmark not defined.**
- مقدمه..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1- رابطه نفس و بدن..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-1- کیفیت ارتباط مادی با مجرد... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-2- حدوث نفس:..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-3- اضافه نفسیت و لوازم آن از دیدگاه صدرا: **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-4- مندرج نبودن نفس در مقوله اضافه **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-5- فساد کون تعلقی نفس با فساد بدن: **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-6- عدم انعدام حقیقت شیء در اثر انعدام مرتبه ای از آن: **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-7- عدم زوال نفسانیت نفس در اثر زوال برخی قوای آن: **Error! Bookmark not defined.**
- 3-1-8- دو معنا از کل القوا بودن نفس... **Error! Bookmark not defined.**
- نتیجه:..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-2- تطابق عوالم هستی و عوالم نفس..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3-2-1- مراتب عالم هستی و رابطه آنها با هم **Error! Bookmark not defined.**

- Error! Bookmark not defined.** 2-2-3 وجود خاص و وجود جمعی ماهیت
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** 3-2-3 تطابق عوالم.....
- Error! Bookmark not defined.** 4-2-3 تطبیق مراتب هستی با مراتب نفس:
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** 3-3-3 عالم مثال.....
- Error! Bookmark not defined.** 1-3-3 اقسام مثال.....
- Error! Bookmark not defined.** 1-1-3-3 مثال نزولی و مثال صعودی:
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** 2-1-3-3 تعریف عالم مثال:.....
- Error! Bookmark not defined.** 3-1-3-3 مثال متصل و مثال منفصل:
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** 2-3-3 تفاوت‌های مثال صعودی و مثال نزولی:
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** 3-3-3 تفاوت عالم مثل با مثل افلاطونی:
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** 4-3-3 اثبات عالم مثال صعودی:.....
- Error! Bookmark not defined.** 4-3-4 قوه ی خیال و مخلوقاتش.....
- Error! Bookmark not defined.** 1-4-3 اثبات تجرد قوه خیال.....
- Error! Bookmark not defined.** 2-4-3 رابطه ی نفس با مخلوقاتش:.....
- Error! Bookmark not defined.** 3-4-3 قدرت نفس بر خلق موجودات خارجی
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.** 5-3-5 کیفیت ارتباط مبانی عقلی با مسئله ی تناسخ ملکوتی
- not defined.**
- Error! Bookmark not defined.** 1-5-3 اصالت وجود:.....
- Error! Bookmark not defined.** 2-5-3 تشخیص وجود:.....
- Error! Bookmark not defined.** 3-5-3 تشکیک وجود:.....

Error! Bookmark not defined......: 3-5-4 حرکت جوهری:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-5 اتحاد عاقل و معقول:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-6 شیئیت به صورت است نه ماده:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-7 وحدت شخصیه ی هر چیز، عین وجود آن چیز است:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-8 تشخیص و هویت بدن به نفس آن است و نه به جرم آن:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-9 تجرد قوه خیال:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-10 حصول صور خیالی بدون مشارکت ماده و جهت قابلی:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-11 قیام صدوری صور ادراکی به نفس:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-12 انسان؛ جامع، اکوان سه گانه ی طبیعی، مثالی و عقلی:

Error! Bookmark not defined......: 3-5-12-1 ادله ای بر لزوم تناسخ ملکوتی:

3-5-12-1-1 تغییر جوهری انسان؛ لازمه ی عبور از

Error! Bookmark not defined......: 3-5-12-1-2 عالم دنیا (ماده) به عالم آخرت (مجرد):

3-5-12-1-2 تغییر جوهری انسان؛ لازمه ی به

Error! Bookmark not defined......: 3-5-12-1-2 فعلیت رساندن عوالم متباین وجود خود:

Error! Bookmark not defined......: فصل چهارم: کیفیت تحقق تناسخ ملکوتی

Error! Bookmark not defined......: مقدمه

Error! Bookmark not defined......: 4-1-1 بیان دیدگاه های فلاسفه و متکلمان در کیفیت حشر ابدان:

Error! Bookmark not defined......: 4-1-1-1 چند نکته درباره ی اقوال مذکور:

- Error!** 2-1-4. چهار تقریر از نظریه جاودانگی روحی - جسمی:
Bookmark not defined.
- Error!** 1-2-1-4. نظریه ی عود روح به بدن یا عدم تجسد موقت
Bookmark not defined.
- Error!** 2-2-1-4. نظریه ی اتصال روح به بدن مثالی منفصل
Bookmark not defined.
- Error!** 3-2-1-4. نظریه همراهی روح با بدن مثالی **Bookmark not defined.**
- Error!** 4-2-1-4. نظریه ی لحوق بدن به روح **Bookmark not defined.**
- Error!** 2-4- بیان آراء صدرالمتألهین در کیفیت حشر ابدان: **Bookmark not defined.**
- Error!** 1-2-4 - حشر بدن دنیوی بعینه و بشخصه: **Bookmark not defined.**
- Error!** 2-4-2 - حشر بدن مثالی موجود در باطن بدن دنیوی: **Bookmark not defined.**
- Error!** 3-2-4 - حشر بدن مثالی صادر از قوه ی خیال: **Bookmark not defined.**
- Error!** 4-2-4. تفاوت شیخ اشراق و صدرالمتألهین در اعتقاد به بدن برزخی
Bookmark not defined.
- Error!** 4-2-5 - تصریح صدرالمتألهین به وجود بدن مثالی: **Bookmark not defined.**
- Error!** 3-4- تفاوتهای بدن دنیوی با بدن اخروی:.....**Bookmark not defined.**
- Error!** 1-3-4- تفاوت در تقدم و تأخر قوه و فعل: **Bookmark not defined.**
- Error!** 2-3-4- تفاوت در شرافت قوه و فعل:.....**Bookmark not defined.**
- Error!** 3-3-4- تفاوت در تعامل با نفوس:.....**Bookmark not defined.**
- Error!** 4-3-4- تفاوت در حدوث:.....**Bookmark not defined.**
- Error!** 5-3-4- تفاوت در نوع حیات:.....**Bookmark not defined.**

- Error! Bookmark not defined.....** تفاوت در تعداد: 6-3-4
- Error! Bookmark not defined.....** تفاوت در ثبات: 7-3-4
- Error! Bookmark not defined.** تفاوت در لوازم و خصوصیات: 8-3-4
- Error! Bookmark not defined.....** خصوصیات بدن اخروی: 4-4-4
- Error! Bookmark not defined....** مرتبه کمال بدن دنیوی است: 1-4-4
- Error! Bookmark not defined.....** جامع تجرد و تجسم است: 2-4-4
- Error! Bookmark not defined.....** از لوازم نفس است: 3-4-4
- Error! Bookmark not defined.** تخیل بدن اخروی، عین ایجاد آن است: 4-4-4
- Error! Bookmark not defined.....** عین نفس است: 5-4-4
- Error! Bookmark not defined.** فنا، مرگ، مرض و پیری نمی پذیرد 6-4-4
- Error! Bookmark not defined.** بسیط، نورانی و درآک بالفعل است. 7-4-4
- Error! Bookmark not defined.** با صفات و ملکات نفس تناسب دارد: 8-4-4
- Error! Bookmark not defined....** بررسی تناسب ملکوتی از حیث زمان: 5-4
- Error! Bookmark not defined.** بررسی گستره ی تناسب از دیدگاه صدرا: 6-4
- Error! Bookmark not defined.** سه عنصر مؤثر در تناسب ملکوتی از دیدگاه صدرالمتهلین: 7-4
- Error! Bookmark not defined.** بررسی نقش ملکات در تناسب ملکوتی: 1-7-4
- Error! Bookmark not defined.** اتحاد ملکات و هیئات با جوهر تجردی نفس: 1-1-7-4
- Error! Bookmark not defined.** هویت انسانی در گرو تعقل ورزی: 2-1-7-4

4-7-2- بررسی نقش نیت در تناسخ ملکوتی: **Error! Bookmark not**

defined.

4-7-3- بررسی نقش اعمال در تناسخ ملکوتی: **Error! Bookmark not**

defined.

4-7-4- نقش دو سویه (تأثیر گذاری و تأثیرپذیری) ملکات، نیت و اعمال:

Error! Bookmark not defined......

Error! Bookmark not defined...... نتیجه گیری

Error! Bookmark not defined...... فهرست منابع

فصل اول:

کلیات

1-1 - بیان مسأله:

باور به معاد از مهمترین معتقدات اسلامی است، که انکار آن موجب کفر و خروج از اسلام می گردد. مباحث فراوانی از جمله تناسخ در ذیل مبحث معاد بررسی می شود. تناسخ اصطلاحی در کلام، فلسفه و عرفان به معنای انتقال نفس از بدنی به بدن دیگر است که به دو نوع ملکی و ملکوتی تقسیم می شود البته تنها اشتراک در لفظ موجب جای گیری این دو نوع، در اقسام تناسخ گردیده؛ اما آنگاه که بحث از صحت و سقم مسئله و آثار و پیامدهای آن می شود، تفاوت های بنیادی این دو نوع تناسخ نمایان می گردد.

تناسخ ملکی از انتقال نفس انسان از بدن عنصری شخصی خاص پس از مرگ به بدن عنصری انسانی دیگر، یا حیوان، نبات و یا جماد سخن می گوید که مستلزم نفی معاد و حشر اخروی بوده و عقل و شرع به بطلان هر دو نوع نزولی و صعودی آن حکم کرده است؛ تناسخ نزولی به دلیل عدم امکان تحقق حرکت از فعلیت به قوه و از کمال به نقص محال است و بطلان تناسخ صعودی در فقدان ابزار ترقی از مرحله ی حیوانیت به انسانیت است.

اما تناسخ ملکوتی عبارتند از: انتقال نفس از بدن دنیوی به بدن اخروی که متناسب با اوصاف و ملکاتی است که نفس در دار دنیا کسب کرده است. این نوع تناسخ که از یک سو مرتبط است با بحث تجسم اعمال و از سوی دیگر توجیه گر مسئله خلود نفس می باشد، به نظر صدرالمتألهین صحت آن نزد اهل کشف و شهود، مسلم گردیده و اصرار و تأکید بزرگان فلسفه چون افلاطون و قدمای او به ثبوت تناسخ، درباره ی همین قسم از تناسخ بوده است. پژوهش حاضر در راستای بیان مبانی عقلی تناسخ ملکوتی در صدد تبیین این مطلب است که چگونه افکار، عقاید و اخلاق انسان با ذات او متحد شده و او را به یکی از منازل بهیمی، شیطانی و یا

فرشته خویی رهنمون می سازد.

1-2 - اهمیت و فایده‌ی آن:

تبیین عقلانی مسئله‌ی تناسخ ملکوتی، آدمی را به نقش تأثیرگذار اعمال، عقاید و اخلاقش در تعیین کیفیت زندگی آینده‌ی او در این جهان و البته حشر او در جهان آخرت و کیفیت زندگی او در آنجا رهنمون می سازد علاوه بر این تناسخ ملکوتی تعلیل و تبیینی عقلانی بر مسئله‌ی خلود نفس و معاد جسمانی است و مسئله‌ی دیگری که ضرورت پرداختن به این بحث را دوچندان می کند، استبعاد عقل از پذیرش کیفر قراردادی و وضعی در جهان آخرت است؛ از این رو بحث تناسخ ملکوتی با اثبات عینیت عمل و جزا، عقل را در پذیرش کیفر اخروی یاری می کند.

1-3 - سابقه تحقیق:

همانطور که در تبیین مسئله ذکر شد، صدرالمآلهین، اصرار و تأکید بزرگانی چون افلاطون و قدمای او بر ثبوت تناسخ را درباره‌ی تناسخ ملکوتی می داند؛ این امر نشان می دهد که اگر چه بحث تناسخ ملکوتی، مقتضای آیات و روایات بوده و زمینه‌ی اولیه‌ی طرح این بحث در اسلام به عصر نزول قرآن بازمی گردد اما در شرایع و ادیان گذشته نیز ردپای آن دیده می شود و این بحث با تعبیر مختلف در گفتارهای حکماء دوران باستان مطرح شده است. در این موضوع مقاله‌ی آقای ابوالحسن غفاری، درباره‌ی تناسخ ملکوتی در فلسفه‌ی صدرالمآلهین در سال 1381 در شماره 29 مجله خردنامه صدرا به چاپ رسیده است. ایشان در این مقاله مبانی را نام برده اما به طور تفصیلی وارد توضیح مبانی عقلی حکمت متعالیه و نحوه‌ی دخالت آنها در اثبات تناسخ ملکوتی نشده است و قسمت اعظم مقاله به تناسخ ملکی اختصاص داده شده و در دو، سه صفحه پایانی از تناسخ ملکوتی سخن به میان آمده است. همچنین پایان نامه‌ی با عنوان بررسی مسئله تناسخ با نگاهی به آراء صدرالمآلهین و سهروردی توسط آقای حمید رضا نیا در سال 1380 نگارش یافته و در دانشگاه باقرالعلوم (ع) موجود است. قسمت اعظم این پایان نامه به ابطال تناسخ اختصاص یافته و حدوداً در سه صفحه راجع به تناسخ

ملکوتی سخن گفته است بنده کتابی با این عنوان ندیده‌ام اگرچه در اثناء برخی کتب دو الی سه صفحه به این بحث اختصاص یافته مثل کتاب علم‌النفس فلسفی به تألیف آقای دکتر غلامرضا فیاضی و تدوین آقای دکتر محمد تقی یوسفی که توسط انتشارات مؤسسه امام خمینی (رحمه الله) در سال 1389 به چاپ رسیده و در درسهای تناسخ در حدود پنج صفحه از تناسخ ملکوتی سخن گفته است. همچنین درباره‌ی تجسم اعمال که با بحث تناسخ ملکوتی ارتباط عمیقی دارد، کتابهایی چون، تجسم اعمال، نگارش محمدعلی تجری؛ یا کتاب معاد یا بازگشت به سوی خدا به نگارش محمدشجاعی به چاپ رسیده است.

1-4 - اهداف تحقیق:

هدف از بررسی این موضوع کشف یک حقیقت علمی و دینی و اثبات صحیح یک موضوع اعتقادی است. همچنین به شبهاتی نظیر استبعاد عقل از پذیرش کیفر قراردادی و مسئله خلود که از مسائل و باورهای معاد می باشد، پاسخ عقلی می دهد. مبانی عقلی این نوع تناسخ تا کنون به طور تفصیلی بررسی نشده است، از این رو ضرورت طرح این بحث احساس می شود.

1-5 - سوالات اصلی

1 - مبانی عقلی تناسخ ملکوتی در حکمت متعالیه چیست؟

1-6 - سوالات فرعی

- 1- تناسخ ملکوتی چیست؟
- 2 - چه اصولی از حکمت متعالیه با بحث تناسخ ملکوتی ارتباط مستقیم دارد؟
- 3- ارتباط میان اصول یاد شده با مسئله‌ی تناسخ ملکوتی چگونه است؟
- 4- تحقق تناسخ ملکوتی چگونه است؟

1-7 - فرضیه‌های تحقیق:

1 - با توجه به اصول اثبات شده در حکمت متعالیه، ملکات، اخلاق و عقاید انسان با

جوهر مجرد نفس او متحد می شود؟

- 2 - از آنجا که صدرا در باب معاد جسمانی از وجود جسم مثالی سخن می گوید؛ در این بحث نیز وجود جسم مثالی به تکمیل مبانی عقلی کمک می کند؟
- 3 - وجود جسم مثالی و اتحاد ملکات و هیئات با جوهر مجرد نفس در تغییر و تبدل جسم مثالی، توسط این ملکات، دخالت مستقیم دارد؟
- 4 - در اثبات تناسخ ملکوتی، علاوه بر دلایل عقلی به دلایل شهودی نیز نیازمندیم.

1-8 - پیش فرض های تحقیق:

1 - با توجه به اینکه حکمت متعالیه، تلفیقی از عرفان، برهان و قرآن است، بررسی تناسخ ملکوتی در این دستگاه فلسفی، مستلزم جمع ادله ی شهودی، عقلی و نقلی است که چون موضوع این پژوهش در مبانی عقلی تناسخ ملکوتی است قسمت اعظم آن را این مبانی تشکیل می دهد.

2 - نفس، مجرد است و بین نفس و بدن رابطه اتحادی وجود دارد.

3 - دلیل عقلی در صورت مغالطی نبودن قابل اعتماد است.

1-9 - مفهوم شناسی

1-9-1 - تناسخ

مقصود از این بخش بیان معنا و مفهوم مورد نظر نویسنده، از لغات و مفاهیم به کار رفته در نوشته ی خود است تا بدین وسیله از سوء برداشت هایی که بر اثر مغالطه ی اشتراک لفظی و... رخ می دهد جلوگیری شود و خواننده را در فهم مقصود نویسنده یاری دهد.

1-9-1-1 - تناسخ در لغت:

تناسخ از ریشه ی (نسخ) به معنی ازاله و ابطال و نیز به معنی نقل، آمده است.¹

1 . جعفر سجادی، فرهنگ اصطلاحات فلسفی صدرا، چاپ اول، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،

تناسخ در لغت به معنی یکدیگر را نسخ کردن، باطل ساختن، ابطال و زایل کردن است.¹
«تناسخ الورثه» یعنی یکی بعد از دیگری مردند؛ «تناسخت الازمنه» یعنی زمان‌ها به دنبال یکدیگر برآمدند.

1-9-1-2- تناسخ در اصطلاح:

تناسخ دو اصطلاح متفاوت دارد که علی رغم معنا و مفهومی کاملاً متفاوت، تنها اشتراک در لفظ موجب شده به توضیح هر دو اصطلاح در این پژوهش بپردازیم.

1-9-1-3- تناسخ ملکی:

در اصطلاح، تناسخ به معنی انتقال نفس ناطقه از بدنی به بدن دیگر است بعد از تلاش بدن اول بدون حصول فاصله‌ای میان آن دو.²

علامه حلی در شرح «تجريد الاعتقاد» خواجه‌ی طوسی می نویسد:

«تناسخ عبارت است از انتقال نفس از بدن «مثلاً» زی‌د به بدن عمر و به گونه‌ای که منشأ فعلیت و حیات او گردد و بی‌ن نفس و بدن دوم، ارتباط و علاقه‌ای شبیه ارتباط آن با بدن اول ای‌جاد شود.»³

همچنین علامه حسن‌زاده آملی می فرمایند:

«تناسخ ملکی آن است که نفس پس از انقطاع از بدن خاص عنصری-اش، برای بدن شخص دی‌گری، نفس شود. خواه آن شخص دی‌گر، فردی از انسان باشد که آنگاه این عمل را تناسخ می‌نامند. یا فردی از حیوانات باشد که آن را تناسخ می‌نامند یا فردی از جمادات دی‌گر نباتات باشد که آنگاه آن را تناسخ می‌نامند. یا فردی از جمادات

1379، ص 165.

1. علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، 1345، ج 1، ذیل ماده تناسخ.

2. جعفر سجادی، فرهنگ اصطلاحات فلسفی صدرای، ص 165.

3. حسن بن یوسف حلی، کشف المراد فی شرح تجريد الاعتقاد، قم، انتشارات مکتبه المصطفوی، بی‌تا، ص 143.

باشد که آن را تناسخ می نامند.¹

صدرالمآلهین در تعریف تناسخ می گوید:

«تناسخ آن است که نفس در همین نشئه از بدنی به بدن دیگری
مبایین با این بدن است انتقال یابد، به گونه ای که حیوانی بمیرد و
نفسش وارد بدن حیوان دیگری یا غیر حیوان شود؛ خواه از بدن
حیوان برتری به بدن حیوان پست تر منتقل شود، خواه عکس آن.»²

1-9-1- تناسخ نزولی، صعودی و متشابه:

تناسخ ملکی را می توان به سه قسم تقسیم کرد در تناسخ نزولی؛ نفس، بدن مادی خود
را رها کرده به بدنی «نازل تر» از بدن خود، در همین عالم تعلق می گیرد، مانند انتقال نفس
انسانی به بدن حیوان، نبات و یا جماد.

تناسخ صعودی؛ به این معناست که نفس، بدن مادی خود را رها کرده و به بدنی
«شریف تر» و «کامل تر» از بدن قبلی تعلق گیرد. مانند انتقال نفس حیوانی به بدن انسان.
و تناسخ متشابه؛ به معنای انتقال روح از بدنی به بدن هم عرض دیگر است. مثلاً از بدن
انسانی به بدن انسان دیگری وارد شود یا از بدن حیوانی به بدن حیوان دیگر انتقال یابد.³

1-9-1-5- نسخ، مسخ، فسخ، رسخ:

آنگاه که تناسخ درباره ی نفس آدمی مطرح شود می توان چهار قسم تناسخ را بیان کرد:
- نسخ: انتقال نفس انسان از بدن انسانی به بدن انسان دیگر را گویند.
- مسخ: انتقال نفس انسان از بدن انسانی به بدن حیوان را مسخ گویند.

1. حسن، حسن زاده آملی، عیون مسائل النفس، چاپ اول، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، 1371، ص 476.
2. محمدبن ابراهیم، صدرالدین شیرازی، الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه، با هوشی ملاحادی سبزواری، تصحیح
سید جلال الدین آشتیانی، چاپ اول، قم، انتشارات مطبوعات دینی، 1382، ص 232 - 231.
3. محمدتقی یوسفی، تناسخ از دیدگاه عقل و وحی، چاپ اول، قم، موسسه آموزش و پژوهش امام خمینی، 1388،
ص 39.

- فسخ: انتقال نفس انسان از بدن انسانی به بدنه‌ی نبات را فسخ گویند.
- رسخ: انتقال نفس انسان از بدن انسانی به بدنه‌ی جماد را رسخ گویند.^۱
- همانطور که بیان شد منتقل شونده در همه‌ی این اقسام، نفس انسانی است.

1-9-1-6 - تناسخ ملکوتی:

صدرالمتألهین درباره‌ی تناسخ ملکوتی می‌گوید:

«انتقال النفس من هذا البدن الی بدن اخروی مناسب لصفاتھا و اخلاقھا

المکتسبة فی الدنیا فیظھر فی الاخره بصورة ما غلبت علیھا صفاته».^۲

انتقال نفس از بدن دنیوی به بدن اخروی که متناسب با اوصاف و اخلاقی است که نفس در دار دنیا کسب کرده است و سپس در آخرت به شکل صفتی که بر نفس او غالب بود ظاهر می‌شود. طبق این تعریف، صورت ملکوتی و اخروی انسان مطابق اوصاف و خصایصی است که نفسش در نشئه دنیوی کسب کرده است. اکتساب خصایص حیوانی، صورتی حیوانی به او داده و بالعکس تحصیل فضایل انسانی، صورت و جسمی انسانی و نورانی به او می‌بخشد و همه‌ی این تغییرات در ذات نفس و در مرتبه‌ی مثالی نفس رخ می‌دهد.

آدمی بسته به صفات و ملکاتی که در دنیا کسب نموده است، صورت مثالی خود را شکل می‌دهد، و در نشئه‌ی آخرت باطن وجودش، نمایان می‌شود.
چنانکه پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید:

«کما تعیشون تموتون و کما تنامون تبعثون»^۳

به همان کیفیت و نیت که زندگی می‌کنید، می‌میرید و به همان حالت و

1. محمدبن ابراهیم، صدرالدین شیرازی، المبدأ والمعاد، چاپ سوم، قم: نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، 1380، ص 326.

2. محمدبن ابراهیم صدرالدین شیرازی، شواهد الربوبیه، ص 232.

3. همان، ص 233.

صورت مبعوث می شوید).

1-9-1-7- مسخ باطن، مسخ باطن و ظاهر:

تناسخ ملکوتی، خود به دو قسم تقسیم می شود، چون صدرا در برخی آثارش ادعا می کند که گاهی باطن مسخ می شود و ظاهر نیز به واسطه ی غلبه ی امور نفسانی، تغییر هیئت و مزاج داده و به صورت باطن درمی آید. ایشان می فرمایند:

«ما یمسخ الباطن و ینقلب الظاهر من صورته التي كانت الى صورة ما ینقلب الیه الباطن لغلبة القوة النفسانية حتى صارت تغیر المزاج و الهیئة علی شکل ما هو علی صفة من حیوان آخر و هذا ایضاً جایز»^۱

در این قسم، علاوه بر آنکه باطن، دگرگون می شود، ظاهر نیز از صورتی که بر آن است، خارج شده، به صورتی که باطن به آن در آمده منقلب می گردد. یعنی باطن انسان مسخ شده و ظاهر او نیز از صورت اولی انسانی به صورت باطنی وی که بدان مسخ شده است، انتقال می یابد. صدرا این قسم را به علت طغیان و غلبه ی قوة نفسانية فرد می داند. که تا به آنجا می رسد که مزاج و شکل او را، از مزاج و شکل انسانی به مزاج و شکل حیوانی متناسب با اوصاف باطنی او تغییر می دهد.

این نوع تناسخ علاوه بر اینکه از نظر علمی و فلسفی، جایز و ممکن شمرده شده است، آیات قرآن و برخی روایات نیز بدان اشاره می کند. آیه ای که درباره ی قوم بنی اسرائیل نازل شده و می فرماید: «و جعل منهم القردة والخنازیر و عبدا الطاغوت»^۲ و نیز آیه «فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»^۳ به این نوع تناسخ اشاره دارد.

در قسم دیگر یعنی مسخ باطن که به آن تناسخ ملکوتی محض نیز گفته می شود، چهره

1. همان، ص 233.

2. سوره ی مائده / آیه ی 60.

3. سوره ی اعراف / آیه ی 166.

ظاهری فرد به صورت انسان است، ولی چهره ملکوتی و مثالی او تغییر می کند برای این قسم از تناسخ شواهد فراوانی در گفته های بزرگان و اولیای الهی وجود دارد که به هنگام برخاستن حجاب ظاهری، چهره واقعی و احوال حقیقی انسانها آشکار می شود.

«ابو بصیر نقل می کند که به امام باقر (ع) عرض کردم که در جوار کعبه چقدر حجاج و ضجه زنان زیاد گشته اند. امام فرمود: اتفاقاً حجاج کم و ضجه زنان زیاد گشته اند سپس فرمود: آی، دوست داری تا آنچه را که می گویم باور کنی و بالعیان آنچه را که می گویم ببینی؟ پس دستانش را بر چشمانم قرار داد و دعای می کرد، سپس فرمود: اکنون ای ابابصیر به حجاج بنگر. ابوبصیر می گوید؛ چون نگریستم اکثر مردم را می مون و خوک دیدم و مؤمن می ان ای شان مانند ستاره درخشانی در تاریکی شب بود.»¹

همچنین صدرا گفتار پیامبر را شاهدهی بر مسخ باطن بدون ظاهر دانسته که درباره گروهی از امت خویش فرموده که «ایشان در آشکار برادران و دوستداران شماینده ولی در باطن و پنهان دشمنان شماینده. زبانشان در مقام گفتار از عسل شیرین تر است ولی دلهايشان، دلهای گرگان خونخوار است. آنان برای فریب مردم و نشان دادن نرمی و شفقت، لباس میش بر قامت خویش می پوشند و خویشان را بسان میش، شخصی نرم و رئوف و عاری از خطر جلوه می دهند.»²

در اینجا بیان نکته ای در باب اقسام تناسخ لازم به نظر می رسد. به طور کلی تقسیم عبارت است از تجزیه یک کل، کلی به جزء یا جزئیات که آن را دو قسم کرده اند. الف) تقسیم طبیعی یا تجزیه ای که یک کل محسوس و طبیعی را به اجزاء مشکل آن تجزیه می کنند.

1. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، چاپ سوم، بیروت، داراحیاء التراث العربی، 1983، ج 46، ص 261.

2. محمدبن ابراهیم صدرالدین شیرازی، الشواهد الربوبیه، ص 233.

ب) تقسیم منطقی که یک کلی انتزاعی و به عبارت دیگر یک تصور کلی را بر حسب مصادیث مختلف آن تقسیم می کنند.

تقسیم منطقی که عبارت از تقسیم کلی به جزئیات است به سه قسم تقسیم می شود.

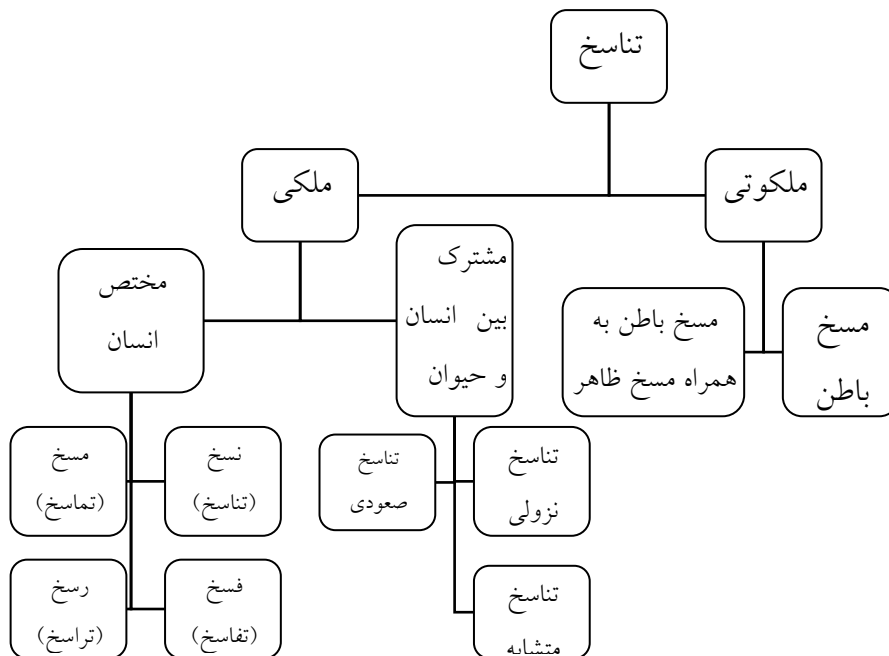
(1) تقسیم جنس به انواع آن

(2) تقسیم نوع به افراد آن

(3) تقسیم کلی به متواپی، مشکک و غیره

تقسیماتی که درباه تناسخ انجام گرفته است، از نوع تقسیم منطقی می باشد در برخی جنس آن به انواع بخش پذیر شده است، مانند تقسیم به تناسخ، تراسخ، تناسخ و...، یا آنکه تقسیم نوع به افراد خویش صورت گرفته است، مانند تقسیم تناسخ به نزولی، صعودی و متشابه.

در یک دسته بندی کلی می توان تناسخ را این چنین تقسیم کرد:

البته تذکر این نکته لازم است که اقسام تناسخ ملکوتی با یکدیگر تداخل و هم پوشی

دارند.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

در تناسخ ملکی، آنچه انتقال می یابد نفس است، در تناسخ ملکوتی نیز بحث بر سر انتقال نفس است پس «نفس» نقشی محوری در مسئله تناسخ دارد. از این رو به تعریف این واژه می پردازیم.

1-8-2- نفس

1-8-2-1- نفس در لغت:

نفس در لغت به معنای روح، جان و روان^۱ حقیقت شیء، خون، قصد، نیت، چیزی که مبدأ حیات یا فکر است، نامیده شده است.^۲

1-8-2-2- نفس در اصطلاح:

از دیدگاه صدرای جوهری است که ذاتاً مستقل بوده و در فعل و کارکرد و تدبیر خود محتاج ماده است.^۳ ایشان برای نفس انسانی، سه نوع قائل است؛ نفس نباتی، نفس حیوانی و نفس ناطقه در توضیح نفس نباتی می گوید:

«نفس نباتی؛ کمال اول برای جسم طبیعی و عضودار است از آن

جهت که تغذیه، رشد و تولدی مثل دارد.»^۴

و در تعریف نفس حیوانی می فرماید:

«کمال اول برای جسم طبیعی و عضودار است از آن جهت که

نیروی احساس دارد و با اراده حرکت می کند.»^۵

1. سوره ی اعراف / آیه ی 166.

2. علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج 17، ص 245.

3. محمدابن مکرّم ابن منظور، لسان العرب، لبنان، دارالصادر، بیروت، 1419 ق، ج 14، ص 234.

4. محمدبن ابراهیم صدرالدین شیرازی، الاسفار الاربعه، چاپ سو، بیروت: دار التراث العربی، 1999م، ج 8، ص 7 - 16.

5. محمدبن ابراهیم، صدرالدین شیرازی، المبدأ والمعاد، چاپ سوم، قم: نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، 1380، ص 213.

در نهایت در تعریف نفس انسانی می فرماید:

«کمال اول برای جسم طبیعی عضو داری که ذی حیات است و از آن جهت که امور کلی را ادراک می کند و افعال فکری را انجام می دهد بالقوه است.»¹

وجه مشترک و حد جامع این سه نفس «کمال الاول للجسم الطبيعي العالی» است، پس

صدرا معتقد است که نفس، کمال است البته کمال اول نه ثانی.²

1. همان، ص 214.

2. همو، الشواهد الربوبية، ص 292.

